

Voorwoord

Op 17 december 1967 kwam de intellectuele *scene* van New York bijeen in het Theatre of Ideas op de 21ste straat. Sinds 1961 werden daar door *The New York Review of Books* discussies over zaken van algemeen belang georganiseerd. Het onderwerp van deze avond was de legitimiteit van geweld als middel voor politiek protest. Deze kwestie was zonder meer urgent te noemen. De Verenigde Staten werd verscheurd door hevige conflicten. De weerstand tegen de Vietnamoorlog nam snel toe. In verschillende steden waren rassenrellen uitgebroken. De burgerrechtenbeweging was aan het radicaliseren: sommige zwarte activisten verwierpen de lijn van geweldloos protest, die de beweging onder leiding van Martin Luther King tot dan toe had gevolgd. Ook binnen de studentenbeweging en de vredesbeweging klonken steeds meer stemmen om met geweld ‘het systeem’ omver te werpen.

De forumleden, de Ierse historicus Conor Cruise O’Brien, de radicale taalfilosoof Noam Chomsky en de schrijver Robert Lowell, verloren zich echter al snel in een discussie over de uiteenzetting van het laatste panellid, Hannah Arendt, over de opvattingen over geweld van Marx, Sorel en Sartre. Totdat vanuit het publiek Susan Sontag opstond. Zij stelde dat zij het ‘persoonlijk moeilijk te begrijpen vond hoe in december 1967 in New York de discussie op geen enkel mo-

ment direct ingaat op de vraag of wij, in deze zaal, en de mensen die wij kennen tot het gebruik van geweld moeten overgaan'.¹ Daarover bleek grote onenigheid te bestaan. Chomsky achtte geweldloosheid om tactische reden raadzaam. De macht van de staat was zo groot dat gewelddadig protest suïcidaal was en alleen maar de gematigden zou afschrikken. Arendt verdedigde geweldloosheid op principiële gronden: geweldloze demonstranten respecteerden de wet en zouden zich kunnen opwerpen als verdedigers van de Amerikaanse republiek, terwijl de staat die met geweld zou antwoorden als bedreiging van de republiek zou moeten worden beschouwd.

Tom Hayden, een van de oprichters van Students for a Democratic Society (SDS), vond dit allemaal goedkope praat. Hij confronteerde het forum met de stelling dat het gebruik van geweld alleen veroordeeld kan worden als men met een beter idee kwam om de oorlog in Vietnam en het racisme tegen te houden. Hij kreeg bijval van O'Brien, die meende dat geweld de aandacht op maatschappelijk onrecht kon vestigen en zo juist geen gewelddadige omwenteling, maar sociale hervormingen teweeg kon brengen. Met deze laatste stelling zou Arendt het eens blijken te zijn, maar tegenover Hayden stelde ze dat 'rellen nooit ergens toe geleid hebben'. Zij waarschuwde hem voor de reactie die de vredesbeweging kon verwachten: 'In dit verband kunnen de Europeanen de Amerikanen nog een paar lesjes leren. Tot nu toe heb je hier geen martelingen gehad, waren er concentratiekampen noch terreur.'²

De discussie vormde voor Arendt de aanleiding voor het schrijven van het essay *On Violence*. Zij werkte eraan in de zomer van 1968, terwijl de situatie in de Verenigde Staten al maar grimmiger werd: 'De "activisten" zijn in een gewelddadige stemming, net als de mensen van Black Power,' schreef Arendt al op 9 februari 1968 aan Mary McCarthy. 'Onder tussen neemt de misdaad op straat toe, negeren de bonden

openlijk de wet, en hangt er een onbestemde angst voor de heerschappij van het gepeupel. [...] Voor het eerst kom ik geboren Amerikanen van middelbare leeftijd (uiterst keurige collega's) tegen, die erover denken te emigreren.³ Arendts pessimisme leek terecht. De gedoodverfde Democratische presidentskandidaat Robert Kennedy werd op 5 juni vermoord, net als twee maanden eerder Martin Luther King. In augustus eindigde de Democratische Conventie in Chicago in een slagveld, nadat een vredesdemonstratie bij de Conventie was verboden en Tom Hayden de protesterenden had opgeroepen om 'deze militaire machinerie tegen zichzelf te keren. Laten we ervoor zorgen dat, als er bloed vloeit, het over de hele stad stroomt'.⁴ Ondertussen werd Arendt op de hoogte gehouden van de politieke onrust in Parijs door haar vriendin Mary McCarthy, die vanuit haar appartement in de rue de Rennes lange brieven schreef over de protesten van studenten en arbeiders, de vlucht en glorieuze terugkeer van De Gaulle.

Uit de opstelling van Arendt op die decemberavond in 1967 blijkt dat zij de Amerikaanse onrust bekeek vanuit een Europees en een filosofisch perspectief. Al woonde zij al meer dan zesentwintig jaar in de Verenigde Staten, Arendt (1906-1975) bleef het product van een Europese geschiedenis. Zij was geboren in het dorpje Linden in de buurt van Hannover en opgegroeid als enig kind van joodse ouders in Königsberg, de stad van Immanuel Kant in het oosten van Duitsland. Nadat ze daar het gymnasium had bezocht, ging ze theologie en filosofie studeren bij Martin Heidegger in Marburg en Edmund Husserl in Freiburg. Uiteindelijk schreef ze onder de hoede van Karl Jaspers in Heidelberg haar dissertatie, over het liefdesbegrip bij Augustinus. Ondertussen was ze samen met haar eerste echtgenoot Günther Stern ook politiek actief geworden voor een zionistische organisatie. Zij zag in de op-

komst van het nationaal-socialisme een bevestiging van haar bangste vermoedens, maar ook van de juistheid van de zionistische ideologie. In het voorjaar van 1933 werd Arendt gearresteerd, toen ze in de Pruisische Staatsbibliotheek bezig was materiaal te verzamelen over het toenemende geweld tegen joden. Na acht dagen kwam ze door geluk op vrije voeten en vluchtte ze met haar moeder eerst naar Praag en later naar Parijs, waar ze haar tweede man, Heinrich Blücher, leerde kennen. Met man en moeder vluchtte ze vanuit Parijs in 1941 naar de Verenigde Staten.

In New York ontwikkelde Arendt zich in een aantal jaar tot een vooraanstaande intellectueel en politiek theoreticus. In *The Origins of Totalitarianism* (1951) en *On Revolution* (1963) wierp zij zich op als pleitbezorger voor de republikeinse traditie van een vrije en zichzelf besturende politieke gemeenschap, die in de Amerikaanse Constitutie de beste uitdrukking had gevonden. Haar waardering voor de Amerikaanse politieke traditie was evenwel geënt op het filosofische erfgoed van haar leermeesters Heidegger en Jaspers. In Arendts verwerking van dit erfgoed in *The Human Condition* (1958) maakte zij een scherp onderscheid tussen politiek handelen enerzijds, arbeiden en werken anderzijds. Politiek handelen betrof het gezamenlijk optreden van mensen, die daarmee een politieke gemeenschap vormden en zo gestalte gaven aan werkelijke vrijheid. Daarentegen waren arbeiden en werken, dat door de filosofische traditie van Bacon tot Marx gezien werd als manier om zich te bevrijden van de greep van de natuur, in feite een onderwerping aan noodzakelijke behoeften en aan de beperkingen van de materiële wereld. Politiek mocht daarom niet gaan over sociale kwesties. Zodra men probeerde politieke oplossingen voor de armoede, sociale, raciale of culturele ongelijkheid te bewerkstelligen, werd de politieke vrijheid aan maatschappelijke noodzaak opgeofferd. Deze analyse mondde uit in een uiterst

kritische beoordeling van de moderniteit, waarin wetenschap en techniek de plaats van politiek handelen had ingenomen, en de republikeinse vrijheid ten onder was gegaan door de opkomst van de politieke machinerie van partij- en staatsbureaucratieën.

Al deze thema's keerden terug in *On Violence*. Een eerste versie van de tekst verscheen in 1969 in het winternummer van het *Journal of International Affairs* en kort daarna in de *New York Review of Books*, onder de titel 'Reflections on Violence'. In 1970 verscheen een uitgebreidere versie onder de titel *On Violence*. Dezelfde tekst werd in 1972 ook opgenomen in de bundel *Crises of the Republic*. De tekst is kenmerkend voor het werk van Arendt, niet alleen vanwege het brede spectrum aan vragen dat zij opwerpt en de combinatie van filosofische analyse en politieke kritiek, maar ook door het gebrek aan systematiek. Dit wordt nog versterkt door de achttien bijlagen bij de tekst, vaak op zich weer kleine essays. In het beperkte bestek van het hele stuk meandert Arendt tussen een conceptuele analyse van geweld, macht, kracht en autoriteit; beschouwingen over de burgerrechtenbeweging, de studentenbeweging en de vredesbeweging in de Verenigde Staten en Europa; en kritiek op de moderniteit, en dan met name de overheersende rol van wetenschap en techniek in het moderne leven.

De analyse van het begrip geweld, die Arendt in december 1967 presenteerde aan de hand van het werk van Marx, Sorel en Sartre, werd in *On Violence* ingebed in een betoog waarin Arendt met name het onderscheid tussen macht en geweld sterk aanzette. Zij verzette zich tegen de opvatting van C. Wright Mills, dat politiek een strijd om de macht is die in laatste instantie met geweld beslecht moet worden. In het verlengde daarvan verwierp zij ook de gedachte van Max Weber, dat de staat gedefinieerd werd door het monopolie op

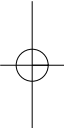
geweld. Al deze opvattingen gingen volgens Arendt terug op de vroegmoderne traditie van Bodin en Hobbes, waarin politieke macht gelijkgesteld wordt met soevereiniteit en voorgesteld wordt als attribuut van een heerser. De wet is in deze opvatting een bevel van de machthebber, dat eventueel met geweld afgedwongen kan worden.

Daartegenover plaatste Arendt een andere traditie, die zijn wortels heeft in de Atheense stadstaat en de Romeinse republiek. De wet berust daarin op overeenstemming tussen de leden van de politieke gemeenschap over de regels van het politieke spel. Macht is het vermogen van de leden van de politieke gemeenschap om gezamenlijk te handelen en zo hun gemeenschap vorm te geven. Een dergelijke vorm van macht heeft derhalve geen doel: het enige doel van politieke macht is zichzelf, dat wil zeggen, de politieke gemeenschap en daarmee de vrijheid van de burgers tot stand te brengen. Geweld is daarentegen instrumenteel van aard; het is een middel voor een doel, dat zelf niet door geweld gerechtvaardigd kan worden. Met geweld kan daarom een politieke gemeenschap niet worden opgebouwd, hoogstens worden vernietigd. Bovendien zal dat pas lukken als de macht van de politieke gemeenschap verloren is gegaan. De kern van de zaak was volgens Arendt, ‘dat machtsverlies een verleiding inhoudt om macht te vervangen door geweld – in 1968 hebben we tijdens de conventie van de Democratische partij dit proces op televisie kunnen volgen – en dat geweld zelf eindigt in onmacht’.

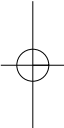
(p. 77)

Dat wil niet zeggen dat Arendt geen plaats voor geweld in de politiek zag. Het gebruik van geweld kon op bepaalde momenten zeker rationeel zijn, als uitdrukking van woede over inbreuken op ons gevoel van rechtvaardigheid, zoals Arendt aan C.C. O’Brien toegaf. Tegelijk zette zij zich af tegen die sociale wetenschappers, volgens wie de menselijke natuur uitsluitend een bron van irrationaliteit was en die de

moderne mens beschouwden als een aap met een atoombom, waarvan ‘disfunctionele drifthuishouding’ door wetenschappelijk ingrijpen geneutraliseerd moest worden. Juist een dergelijk onderdrukking van driften achtte Arendt dehumaniserend. Daarmee wilde zij overigens niet beweren dat woede en geweld altijd op de juiste doelen gericht was. Dat was maar zelden het geval, want “geweld loont”, maar het probleem is dat het zonder onderscheid loont’. (p. 103) Politiek geweld had daarom alleen zin voor concrete doelen op de korte termijn. Ingezet voor verder weg liggende politieke idealen zou het gebruik van geweld slechts tegengeweld oproepen. Dit kon onder de geweldplegers een tijdelijk gevoel van verbroedering teweegbrengen. Maar evenmin als de soldaten in de loopgraven, vormden de kameraden in een gewelddadige strijd voor Arendt een echte politieke gemeenschap.

Met die laatste opvatting zette Arendt zich in de eerste plaats af tegen Franz Fanon, wiens *Les damnés de la terre* (1961) voor de sociale bewegingen van de jaren zestig een van de centrale teksten was. Arendt keerde zich in *On Violence* nog scherper tegen Sartre, die in zijn voorwoord bij het boek van Fanon had verklaard dat met het doden van een Europeaan twee vliegen in één klap werden geslagen: ‘Wat overblijft is een dode en een vrije man.’ Sartre en Fanon hadden er volgens haar in belangrijke mate aan bijgedragen dat de oorspronkelijke geweldloze strategie van de burgerrechtenbeweging, de studentenactivisten en de tegenstanders van de Vietnamoorlog ingeruild werd voor gewelddadiger tactieken. Volgens Arendt kwam Sartres pleidooi voor een gewelddadige opstand voort uit de gedachte van zowel Marx als Hegel dat de mens zich als zelfstandig wezen vorm gaf door negatie van het feitelijke bestaan. Sartre verving in deze dialectische negatie Marx’ begrip van arbeid door dat van geweld. Dit kwam volgens Arendt ten eerste voort uit een slecht begrip

van de eigen filosofische positie bij Sartre. Al in het begin van de jaren vijftig had zij na een bezoek aan Parijs geconcludeerd dat Sartre en Merleau-Ponty aan hun existentialistisch nihilisme zonder nadenken een marxistische handelingstheorie hadden geplakt: ‘Op het terrein van het handelen is hun alles om het even, zolang het maar revolutionaire veranderingen belooft’.⁵ De reden dat grote groepen deze slecht beargumenteerde voorkeur voor geweld overnamen, verklaarde Arendt door de opkomst van het atoomtijdperk: de huidige generatie was opgegroeid met het idee van massavernietiging en vond klaarblijkelijk het gebruik van kleinschalig geweld tegenover dit massieve geweldspotentieel gerechtvaardigd.

Arendt betreurde de ‘theoretische hulpeloosheid’ van de nieuwe generatie en constateerde met spijt dat zij ‘nergens mensen van deze generatie zag die de realiteit als zodanig onder ogen wilden zien en de moeite namen daarover na te denken’.⁶ Toch bewonderde zij de ‘onversneden moed, een verbazingwekkende drang om in actie te komen en een zeker niet minder verbazingwekkend vertrouwen in de mogelijkheid van verandering’. (p. 41) De kracht van de nieuwe sociale bewegingen school vooral in de herleving van de traditie van de radenrepublieken. In *On Revolution* had Arendt al beweerd dat in deze traditie de enige hoop op politieke vernieuwing school. ‘Men is geneigd te constateren,’ schreef Arendt op 17 oktober 1969 aan Mary McCarthy, ‘dat de Constitutie nog leeft [...] Geen ideologie, geen Weltanschauungen. Maar duidelijk: potestas in populo. De hele zaak [is] georganiseerd door de nieuwe generatie die nu misschien echt tot zijn recht zal komen, de extremisten met hun holle retoriek zal kwijtraken, en misschien de republiek, de publieke zaak zal herontdekken.’⁷ Met name het studentenactivisme kwam ‘dicht in de buurt van het realiseren van haar theoretische verwachtingen over politiek handelen’, zoals George Kateb in een van de eerste studies over Arendt stel-

de.⁸ ‘Zoals ik het zie,’ zei Arendt in 1970 in een interview, ‘ontstond er voor het eerst sinds lange tijd een politieke beweging die niet alleen geen propaganda bedreef, maar handelde, *en belangrijker, handelde vanuit vrijwel uitsluitend morele motieven.*’⁹

In beginsel waardeerde Arendt de sociale bewegingen van de jaren zestig positief, maar in de praktijk overheerste in haar oordeel de kritiek. Die betrof met name de burgerrechtenbeweging. Zij kon daarvoor waardering opbrengen zolang deze streed voor gelijke politieke rechten van blank en zwart. Maar uit haar theoretisch onderscheid tussen een politiek en sociaal domein volgde dat het bestrijden van armoede en ongelijkheid buiten het politieke domein gehouden diende te worden. Zij was daarom tegen de wetten die aan het einde van de jaren vijftig nog in 21 van de 49 staten van de Verenigde Staten gemengde huwelijken verboden, maar wees ook de vermenging van het politieke en het sociale af wanneer het ging om de politieke en juridische strijd tegen segregatie in het onderwijs. Naar aanleiding van het ingrijpen van federale troepen op een aantal gesegregeerde scholen in Arkansas, stelde zij in ‘Reflections on Little Rock’ (1959) dat sociale segregatie op zich geen probleem was, alleen het wettelijk afdwingen ervan. Sociale scheidslijnen beschouwde zij zelfs positief, als dammen tegen de homogeniserende gevolgen van de massamaatschappij. Een regering had in ieder geval niet het recht zich met die sociale scheidslijnen te bemoeien. Zwarte moeders die hun kinderen onder politiebegeleiding naar gesegregeerde scholen stuurden, overschreden daarmee niet alleen de grens tussen het sociale en het politieke, maar offerden hun kroost ook op aan een politiek doel.

Hoewel dit standpunt Arendt op scherpe kritiek kwam te staan, gaf ze het niet op. Integendeel: in *On Violence* scherp- te ze haar kritiek op de burgerrechtenbeweging nog verder

aan. Zij richtte zich niet eens zozeer tegen de gewelddadige strategieën die met name door Black Power werden beproefd, maar vooral tegen het pleidooi om de sociale ongelijkheid tussen blank en zwart tot onderwerp van politieke strijd te maken. Zij verzette zich tegen voorstellen voor positieve discriminatie bij de toelating van zwarten tot de universiteit en was ontsteld door de oorlogsverklaring aan de blanken van de *reverend* James Forman. Die had in het voorjaar van 1969 in een ‘Manifesto to the White Christian Churches and the Jewish Synagogues in the United States and all other Racist Institutions’ van de blanke ‘kolonistoren’ compensatie geëist voor de beroving, vervolging en moord op de zwarte bevolking en de laatste opgeroepen de blanken met geweld te onderwerpen aan hun heerschappij. Slavenopstanden hebben nooit ergens toe geleid, zo stelde Arendt, en bovendien was het idee dat alle ‘onderworpenen van de aarde’ zich dienden te verenigen een droom die nooit uit zou komen: ‘De derde wereld is geen realiteit maar een ideologie.’ (p. 47)

En daarmee was Arendt nog niet klaar. *Adding insult to injury*, stelde zij dat de gewelddadige protesten van de zwarte bevolking het racisme in de hand konden werken. In het derde deel van het essay maakte Arendt een nogal schimmige overgang van een kritiek op biologische metaforen in de politieke theorie, naar een bespreking van ‘racism, white or black’, en stelde vervolgens: ‘Het grootste gevaar komt van de andere kant; omdat geweld altijd rechtvaardiging nodig heeft, zou een escalatie van het straatgeweld een onvervalst racistische ideologie kunnen doen ontstaan om dat geweld te rechtvaardigen. Zwart racisme [...] zou uiteraard een buitengewoon gewelddadige blanke tegenreactie kunnen uitlokken, met als grootste gevaar de transformatie van blanke vooroordelen in een volslagen racistische ideologie waarvoor “het wettelijk gezag” niets meer dan een façade zou zijn.’ (p. 101) Net als eerder in haar verslag van het Eichmann-proces,